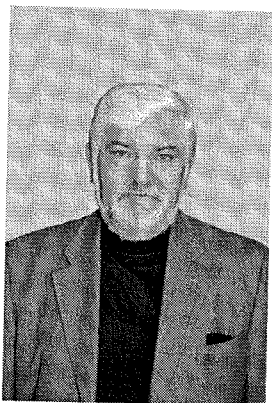

GYARMATI GYÖRGY HATVANADIK SZÜLETÉSNAPIJÁRA

MEGÉRTŐ TÖRTÉNELEM

Tanulmányok
a hatvanéves
Gyarmati György
tiszteletére

Szerkesztők:
Baráth Magdolna, Bánkuti Gábor
és Rainer M. János

Balogh Margit

„A bíboros az ajtó előtt áll...”

*Mindszenty József bíboros érsek befogadása
a budapesti amerikai követségre
(1956. november 4.)*

Mindszenty József bíboros érseket a forradalom szabadította ki rabságából 1956. október 30-án, és annak bukása vitte november 4-én reggel 8 óra tájban az Amerikai Egyesült Államok budapesti követségére. A ritka történelmi pillanatban legalább két döntést kellett Mindszentynek meghoznia: kérjen-e menedéket bárhol, és ha igen, akkor hol, melyik ország követségén? Vajon felmérte-e, hogy amennyiben az első kérdésre igennel válaszol, akkor ő már többé nem áldozat és nem vértanú, mint addig, de legalábbis módosulhat a megítélése? Ezt a következtetést egy bennfentes monsignore szerint a Vatikán legfelsőbb szintjén is azonnal megfogalmazták.¹ Elhatározásáról később a magyar püspökök is fenntartásokkal beszéltek.

Mindszentynek nem volt elegendő ideje töprengeni és mérlegelni a választ, de döntése miatt éveken át, ha nem haláláig mardosta a lelkiismeret-furdalás. Amikor a „lesz, ami lesz” vakmerősége helyett a menedéket választotta, abban ott munkált, hogy lelkiileg és fizikailag *igenis* megviselte a börtön. Bizonyos, hogy rabsága alatt nemcsak vágyta, de kérte is a szabadságot, legalábbis fogva tartásának enyhítését. Irtózott attól, hogy vissza kelljen térnie a börtönbe, és nem alaptalanul elevenedett fel benne a potenciális halálraítélt rémülete sem.

Miért a protestáns többségű Amerikai Egyesült Államok követségét, és miért nem egy katolikus országét választotta? A földrajzi közelség mellett nyilván azért, mert ott érezhette leginkább biztonságban magát. Remélte, hogy az amerikaiak aktívabb kelet-közép-európai diplomáciai tevékenységre serkenthetők, hiszen a propaganda évek óta a „rab nemzetek felszabadításáról” beszélt, s ebben személy szerint neki kulcsszerepe lehet. S végül senki sem – tán ő maga a legkevésbé – számított arra, hogy 1956.

¹ Österreichisches Staatsarchiv – Archiv der Republik, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Sektion II-pol. Zl. 63–Pol/56. Joseph Kripp vatikáni osztrák követ jelentése Leopold Figl osztrák szövetségi külügyminiszternek. Róma, 1956. november 21.

november 4-e reggelén egy igen hosszú, 15 éven át tartó önkéntes bezártság veszi kezdetét.

Mindszenty menedékének történetét – a bíborostól hallottakat és a követségi információkat összegyűrve – 1957. március elején így foglalta össze a budapesti amerikai követség akkori ideiglenes ügyvivője, N. Spencer Barnes: „A bíboros szerint ő maga sem gondolt arra, hogy az amerikai képviselőre menjen egészen november 4-én kora reggelig, 20 vagy 30 perccel tényleges megérkezése előttig. A bíboros november 3-a éjjelét és november 4-e reggelét a parlament épületében töltötte, ahová Tildy Zoltán hívta meg, hogy teljesen friss hírekhez jusson és nyilvánvalóan azért, hogy baj esetén védelmet nyújtsanak számára. Reggel 7 óra körül a bíboros, valamint a társaságában lévő titkára [Turchányi Egon] úgy döntöttek, hogy visszamennek a rezidenciájára. Az autója viszont eltűnt. Tájékoztatták a bíborost, hogy gyalogosan nem tud visszatérni, mert az oroszok elfoglalták a hidakat. Ekkor kérdezte meg a titkárát, hogy melyik a legközelebbi nyugati képviselő. A titkár azt válaszolta, hogy a Szabadság téren az amerikai képviselő. A bíboros szerint ez volt az első alkalom, amikor felmerült benne, hogy menedéket kér az amerikaiaktól. Ekkor a bíboros és a titkára a parlament előtt álltak. A parlament előtti tér egy részét már elfoglalták az oroszok, és magyar katonákat fegyvereztek le. Egy magyar százados, odament a bíboroshoz, és azt mondta: 'Minden elvesszett. Legalább Önt szeretném megmenteni.' A százados összeszedett két civilt, és az ötfős csoport (a bíboros, a titkár, a százados és a két civil) elcsúszott az amerikai képviselőre. Amikor a csoport megérkezett a céljukhoz, a százados azt mondta a bíborosnak: 'Köszönöm Istenem, hogy legalább ezt sikerült végrehajtanom.' Ezt követően ő és a két civil távozott.”²

A megérkezés pillanata, sőt az azt megelőző órák szinte percről percre rekonstruálhatók. Az USA budapesti követsége és az amerikai Külügyminisztérium között ugyanis az 1956. november 4-én hajnalban megindult szovjet támadás hírére – hol folyamatos, hol megszakadó – telexezés folyt. A forradalom drámai agóniájáról Washington gyors és pontos információkat kért, és Budapestről azt tudták telexezni, amit hallottak, vagy saját szemükkal láttak. 5 óra 35 perckor Tildy Zoltán államminiszter tit-

² National Archives and Records Administration Record Group (a továbbiakban NARA RG) 84. Foreign Service Posts of the Department of State, Hungary, Budapest. (a továbbiakban: FSP/Bp.) Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. N. Spencer Barnes ideiglenes ügyvivő az amerikai Külügyminisztériumnak. Budapest, 1957. március 8. Sürgöny. Tárgy: Hogyan jött Mindszenty bíboros az amerikai képviselőre?

kára, Hámory Zoltán telefonált azzal, hogy a szovjetek támadásban vannak az egész országban, és a magyar kormány az amerikaiak segítségét kéri. A követség munkatársai erre megkezdtek az iratok megsemmisítését, de közben családtagjaikról érdeklődtek, akiket előző nap megkíséreltek Ausztriába juttatni. Edward Thompson Wailles követnek, aki mindössze két napja, november 2-án érkezett Budapestre, azt javasolták, hogy adja át követi megbízólevelét. Hogy ez mire lett volna jó? A követség esetleges nagyobb biztonsága mellett szimbolikus üzenetre: az amerikai kormány Nagy Imrét tekinti legitim kormányfőnek (mint ahogy az is volt). A segítség konkrét ígéretére azonban semmiképp sem, hiszen Charles Bohlen amerikai követ már 1956. október 29-én délután átadta Moszkvában Hruscsovnak John Forster Dulles külügyminiszter üzenetét, amelynek lényege az volt, hogy az Egyesült Államok nem tekinti Magyarországot és Lengyelországot potenciális katonai szövetségesének.³ Ez diplomáciai nyelven azt jelentette, hogy Amerika nem fog beavatkozni, ha a Szovjetunió katonai fellépésre szánna el magát, azaz lényegében zöld utat adott hozzá. Eisenhower a magyarországi forradalomért nem kockáztatta a harmadik világháborút. Washington félig őszinte, félig propagandisztikus megbízólevel-átadási javaslatát Wailles követ 6 óra 42 perckor szinte viccelődve azzal hárította el, hogy ha sikerülne is átevickélnie az utcákon, akkor sem tudná, ki lehet az az úriember, akinél momentán látogatást tehetne...

E szavak telexezése közben a követség kapujában megjelent Bibó István, a koalíciós Nagy Imre-kormány november 3-án kinevezett tagja: „Az államminiszter éppen most csöngetett az ajtónkon. Egy percre elmegyek megnézni, mi nyomja a lelkét” – írta még le gyorsan Wailles követ,⁴ miután a kapuőr tájékoztatta a látogató személyéről. Bibó államminiszter lelkét a hazája iránti mérhetetlen aggodalom nyomta, és egy segélykérő kiáltványt intézett Eisenhower elnökhöz. A követ hozzákezdett Bibó üzenetének továbbításához, eközben – 7 óra 50 perc körül – kapta a hírt a

³ *Vida István*: Bibó István kibontakozási tervszövege, 1956. november 6. *História* 1988/6.; *Borhi László*: Magyar–amerikai kapcsolatok 1945–1989. Források. Bp., 2009. 52–70.

⁴ *Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe. Vol. XXV, 1.* Főszerk. Glennon, John P. Szerk. Keefer, Edward C. – Landa, Ronald D. – Shaloff, Stanley. Washington, D.C. 1990. 376. Interneten: <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1955-57v25>; Magyarul: Titkos jelentések 1956. okt. 23.–nov. 4. A dokumentumokat vál.: Geréb Sándor, ford.: Zala Tamás. Bp., 1989. Hírlapkiadó Vállalat, 136.; Stílusosan eltérő fordításban: *Somorjai Ádám – Zinner Tibor*: Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Bp., 2008. A telexbeszélgetés teljes szövege: 763–775.

Biztonsági Tanács összehívásáról, ahová információkat kértek a szovjet csapatmozgásokról. „Mi, amerikaiak számos tankot láttunk, amelyek különböző jelzéseket viseltek.” Majd minden átkötés nélkül hirtelen a következőket betűzte a telexgépbe: „A bíboros az ajtó előtt áll, és mi befogadjuk őt. Beszélék vele és mindjárt visszajövök.” A telex 7 óra 58 perckor a következő kérdéssel folytatódik: „A bíborost titkára kíséri. Befogadjuk őt is?”⁵ Az igenlő válasza – amit pedig a telex túloldalán ülőnek is a legmagasabb helyek egyikéről kellett beszerezni – csupán egy percet kellett várni. Reggel 8 órakor ezt azzal nyugtázta Wailes követ, hogy – ha csak más utasítást nem kapnak – ezután csak amerikaiakat fognak befogadni.

Az idézett telex nem árul el több részletet, megfogalmazása mégis azt sejteti: a követet nem érte meglepetésként Mindszenty érkezése, csak a titkári kíséretre nem számított. Ezt támasztja alá N. Spencer Barnes ideiglenes ügyvivő fentebb már idézett összefoglalójának egy másik passzusa, amiben az olvasható, hogy szinte ugyanakkor, amikor a bíboros belépett a képviselőre, egy távirat érkezett Washingtonból, miszerint azt az üzenetet kapták, hogy Mindszenty bíboros menedéket szeretne kérni az Egyesült Államok képviselőjétől, és engedélyt adnak arra, hogy a képviselő a bíborosnak menedékjogot adjon. A képviselő értetlenül állt azelőtt, honnan kaphatta Washington az információt.⁶ A hivatkozott táviratot Barnes sem látta, mert feljegyzése szerint már 1957 márciusában sem volt a képviselő birtokában, tehát csak hallhatott róla. Az ő jelentése volt az első, amely a befogadás engedélyezését határozottan kicsivel korábbi időpontra tette, mintsem a bíboros bekopogtatott volna a követségre. A képviselő munkatársai később is keresték az iratot, de nem találták, s csak ugyanerre a sürgönyre hivatkoztak: „A kutatásaim során a nálunk iktatott dokumentumokat alaposan áttanulmányoztam – írta Garret G. Ackerson ügyvivő 1957. október 10-én –, azonban itt tavaly novemberben megsemmisítettük a titkos iratokat, így nincs meg az ügghöz kapcsolódó összes dokumentum. Például hiányzik az a kulcsfontosságú doku-

⁵ „We Americans have actually seen numbers of tanks bearing markings. The Cardinal is now at the door and we are now taking him in. I'll speak with him and be right back. [...] Cardinal accompanied by his secretary, can we also take him in? [...] Here is reply – let the secretary in!” Foreign Relations i. m. 379. (Magyarul: Titkos jelentések i. m. 137.)

⁶ NARA RG 84. FSP/Bp., Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. N. Spencer Barnes ideiglenes ügyvivő az amerikai Külügyminisztériumnak. Budapest, 1957. március 8. 415. sz. sürgöny. Tárgy: Hogyan jött Mindszenty bíboros az amerikai képviselőre?

mentum, mely a menedék biztosításáról szóló utasítást tartalmazza, azonban a képviselő 1957. március 8-i, 415-ös sürgönye [Barnes összefoglalója] utal erre az utasításra.”⁷

Az információt átvették a washingtoni hivatalnokok is, de a befogadás elsőéves évfordulóján készült összegező jelentésben – Wailes követre hivatkozva – már két órával korábban, azaz reggel 6 órára tették a kódolt üzenet érkezését, benne a felhatalmazással a bíboros befogadására, és eszerint az üzenet dekódolásával épp akkora végeztek, amikor Mindszenty megérkezett.⁸ Úgy tűnik tehát, amennyiben nem egyszerű pontatlanságról van szó, akkor Washingtonnak már több órával korábban értesülnie kellett a bíboros lehetséges szándékáról – miközben ő maga ezzel még nem is biztos, hogy számolt. Kérdés, vajon honnan és kitől? A rejtélyre azóta sem derült fény, a visszaemlékezők sem tudnak pontosabbat. Így például Jacob D. Beam, aki 1953 és 1957 között az Európai Ügyek Hivatala helyettes államtitkára volt az amerikai Külügyminisztériumban, azt írja, hogy Herbert C. Hoover külügyminiszter-helyettes november 4-én éjjel 2 órakor (magyar idő szerint reggel 8 órakor) azzal hívta fel, hogy „titkos üzenetet kapott”, miszerint Mindszenty bíboros és titkára menedéket kérnek az amerikai követségen. Beam később megtudta, hogy Hoover kapcsolatba lépett az elnökkel, s ezt követően adták meg a menedéket.⁹ Az – a telexbeszélgetés idézett szövege alapján – nyilvánvaló, hogy Beam már csak azt követően kapott tájékoztatást, hogy mind a bíboros, mind a titkára bebocsátást nyertek a képviselőre. Az viszont nem egyértelmű, hogy Hoover előtte vagy utána tájékoztatta az elnököt. Egyelőre a levéltári dokumentumok sem árulnak el többet, így a történész most is csak az információszilánkokból levonható feltételezéseit oszthatja meg az olvasóval.

⁷ NARA RG 84 FSP/Bp., Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, July–Dec. 1957. Garret G. Ackerson ideiglenes ügyvivő levele Henry P. Leverich-nek, a Kelet-európai Ügyek Hivatala helyettes igazgatójának. Budapest, 1957. október 10.

⁸ NARA RG 59. General Records of the Department of State, Central Decimal Files, 1955–1959. Box 4805. 864.413/11-557. James S. Sutterlin, az amerikai Külügyminisztérium Kelet-európai Ügyek Hivatala munkatársának emlékeztetője Henry P. Leverich, a hivatal helyettes igazgatója részére. Washington, 1957. november 5.

⁹ *Jacob D. Beam: Multiple Exposure.* Norton and Co., New York, WW. 1978. 71–72. Idézi: Foreign Relations i. m. 386. A kötet szerkesztőségi jegyzetét ismerteti *Somorjai Ádám*: Amerikai levéltári források Mindszenty József bíboros prímásról, esztergomi érsekről. Publikált források, 1956–1967. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2007/3–4. 181–182.

Tény, hogy Edward T. Wailes, az Egyesült Államok 1956. július 26-án Budapestre kinevezett, és november 2-án állomáshelyére érkezett követe szívélyesen fogadta Mindszentyt és menedéket nyújtott számára. A bíboros emlékirataiban úgy emlékszik vissza, hogy fél óra alatt érkezett meg Eisenhower elnök engedélye, és négy óra elteltével titkára, Turchányi Egon is megkapta a menedékjogot. A külföldi sajtóban olvasta napokkal később, hogy előző nap Nagy Imre maga kért volna számára menedékjogot. Mindenesetre, írja, meg volt lepődve, hogy ilyen gyorsasággal kezelték ügyét.¹⁰ A diplomáciai iratok kizárják, hogy a követ egyedül határozott volna, amire egyébként a belső szabályzatok szerint lett volna jogosítványa. Ám több dokumentum szerint is „a döntés és az utasítások Washingtonban születtek, még mielőtt a bíboros megjelent volna a képviselőn”. A diplomaták a magyar hatóságokat akkor még nem – és úgy tűnik, jó ideig később sem – értesítették hivatalosan arról, hogy a bíboros a képviselőt tartózkodik (a magyar fél szerint erre csak 1958. október 18-án került sor azzal a jegyzékkel, amiben az amerikaiak Mindszenty római útjának engedélyezését kérték a pápaválasztó konklávéról).¹¹ Mindszenty érkezésének pontos idejében – tehát 1956. november 4-én, reggel 8 óra tájban – ez teljesen érthető, hiszen egyszerűen nem volt kapcsolat a helyi hatóságokkal, ráadásul azokban az órákban legkevésbé volt egyértelmű, ki is képviseli a hatóságot. Nagy Imre kormányfő erre az időpontra már menekültként jelentkezett a jugoszláv nagykövetségen. Kérdés, hogy a Kádár-kormány megalakulását hajnali öt óra körül bejelentő közleményről mikor értesültek az amerikaiak, illetve mikor vették azt komolyan. Egy felületes, hivatalos kapcsolat hamar létrejött az amerikai képviselő és a magyar Külügyminisztérium között, ennek dacára „lapítottak” – ezzel a kifejezéssel („our policy of lying low”¹²) jellemezte egy amerikai diplomata saját taktikájukat –, és később sem említették, hogy a bíboros a képviselőt „vendége”. A nyugati sajtónak köszönhetően azonban ez – hivatalos értesítés nélkül is – köztudott volt. A menedékre vonatkozó engedélyt 1956. november

¹⁰ *Mindszenty József*: Emlékirataim. 4. kiadás. Bp., 1989. 443.

¹¹ MOL XIX-J-1-j USA Tük. 6. doboz 4/c 005 726/1958. Gépelt eredeti irat. Közli: Mindszenty és a hatalom. Szerk. Ólmosi Zoltán. Bp., 1991. V. sz. dokumentum; *Borhi László*: Iratok a magyar–amerikai viszony történetéhez. Történelmi Szemle 1998. 3–4.

¹² NARA RG 84 FSP/Bp., Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, July–Dec. 1957. Garret G. Ackerson ideiglenes ügyvivő levele Henry P. Leverich-nek, a Kelet-európai Ügyek Hivatala helyettes igazgatójának. Budapest, 1957. október 10.

16-án megerősítette a State Department,¹³ amit Eisenhower elnök hivatali utódai – elsőként John F. Kennedy 1961. február 10-én „boldogan és együttérző megértéssel” – sorra megújítottak.¹⁴

A példátlanul gyors ügyintézés mögött legkevésbé az amerikai hírszerzés hatékonysága állhatott – Charles Gati politológus szerint ez idő tájt csupán egyetlen CIA-ügynök volt Magyarországon, a követségen dolgozó Geza Katona személyében.¹⁵ Nem kizárt a külképviseletek egymás közötti információcseréje, vagy épp a diplomáciai „pletykák” levonható következtetések, s az azokból fakadó washingtoni előrelátás sem. A dokumentum nem igazolja – és egyelőre más irat sem –, de az a legvalószínűbb, hogy Tildy államminiszter titkára jelezte az amerikaiaknak, hogy a védtelen és kiszolgáltatott bíborosnak menedékre lesz szüksége. Tildy életrajzírója sem támasztja alá dokumentumokkal és nem is tisztázza teljes bizonyossággal a történeteket, de azt állítja, hogy „november 4-én hajnalban, a támadás időpontjában Tildy Zoltán titkársága ilyen jellegű kérelemmel fordult az Egyesült Államok kormányához”.¹⁶ E megfogalmazás alapján is megkockáztatható a feltételezés: a menedékre vonatkozó üzenetet – inkább telefonon, mint telexen – Tildy közvetlenül Washingtonba juttatta, és így magyarázható Wailes követ és a többiek rácsodálkozása a menedékadást engedélyező, időközben elveszett sürgönyre. A kormánytagok közül korábban is Tildy Zoltán volt az, aki nem feledkezett meg Mindszentyről, és Nagy Imre hezitálásával szemben egyértelműen és határozottan viselkedett. Ezekben az órákban ráadásul személyes felelősséggel tartozott a bíboros sorsáért, mert a szovjetek hajnali támadását követően ő kérte Mindszentyt, hogy jöjjön be a parlamentbe. A bíboros emlékirataiban hivatkozott sajtóértesülés is nagyjából helytálló, legalábbis annyiban, hogy ha nem is személyesen Nagy Imre, de kormányának

¹³ NARA RG 84 FSP/Bp., Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. 241. sz. külügyminisztériumi távirat, 1956. november 16. Eredeti példány; Uo. Mindszenty – Classified, July–Dec. 1957. Memorandum, 1957. október 10. Összeállította: Garret G. Ackerson ideiglenes ügyvivő.

¹⁴ NARA RG 59 General Records of the Department of State, Central Foreign Policy Files, 1964–66. Box 3222. SOC 12-1. 1/1/64. HUNG. Mindszenty József angol nyelvű gépelt levele Lyndon B. Johnson amerikai elnöknek. Budapest, 1964. február 4. Autográf. Másolatban: NARA RG 59 General Records of the Department of State, Bureau of European Affairs, Office of Eastern European Affairs. Records Relating to Hungary, 1941–1977. Entry A-1(5577) Lot 71D313, Box 11. IV. January–June 1964.

¹⁵ *Charles Gati*: Veszett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom. Bp., 2006. 182.

¹⁶ *Haas György*: Diktatúrák árnyékában. Tildy Zoltán élete. Bp., 2000. 278.

egyik tagja kezdeményezte a menedékkérést. Iratok híján csak azt lehet mérlegelni, melyik változattal szemben van a legkevesebb cáfolat, melyik a legéletszerűbb. A felsorakoztatott közvetett bizonyítékok Nagy Imre kormányzati apparátusára, közelebbről Tildy Zoltánra és környezetére utalnak. Amennyiben elfogadjuk Tildy menedékkérő szerepét, akkor az időpontok is a helyükre kerülnek – fél óra alatt, akár reggel hatra megérkezhetett a bíboros menedéktől az amerikai elnöki engedély, reggel nyolckor viszont nem Mindszentyről, hanem titkáráról, Turchányi Egonról jött pozitív válasz – ahogy azt a telexváltás alapján felidéztek.

A Barnes-féle összefoglaló Mindszentyt és titkárát kívül még három, őket kísérő személyről tesz említést. A tévesen századosként említett katonatiszt Nagy Kálmán huszár alezredes volt, aki nem sokkal korábban, csupán aznap kora reggel ismerkedett meg egy hajdani partizánnal, Ács Tihamér őrnaggyal, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia orosz tolmácsával, hogy aztán életük tragikusan összefonódjon. A forradalom után ugyanis mindkettőjüket letartóztatták, majd Mindszenty átkísérése miatt – a vád szerint „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvételért” – Nagyot a Budapesti Katonai Bíróság 15 év szabadságvesztésre ítélte első-, nyolc évre másodfokon, amiből négy és fél évet le is töltött. Ács egy év felfüggesztett börtönbüntetést kapott.¹⁷

A vád az egymásnak ellentmondó kihallgatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint „az amerikaiak ügynökének” titulált Mindszenty előre megtervezett szöktetését szerette volna igazolni. Nagy Kálmán alezredes a bíróságon ahhoz az állításhoz ragaszkodott, hogy először fel sem ismerte a parlament előcsarnokában tanácsalanelő emberek között Magyarországot hercegprímását: „Zrínyi Akadémiás tiszteket keresve jutottunk el ahhoz a csoporthoz, amelyben Mindszenty is ott volt. 10–12 személyből állt ez a csoport, fele katona, fele civil személy volt. A parlament folyosóján félhomály volt. Ez a beszélgetés reggel ½ 8 tájban zajlott le, korábban soha nem láttam Mindszentyt. Beszélgetés közben, amikor a lépcsőn mentünk el, az egyik tisztől kérdeztem, hogy ki ez a személy és már a téren mentünk, amikor megmondta, hogy Mindszenty.”¹⁸ A vallomásban hihető, hogy nem ismerte fel az idős papban egyből Mindszentyt, s ha sejtette is, csak rákérdezésre lett ezzel tisztában. Válasza is logikus arra a kérdésre, hogy miért tért vissza a parlament épületéhez, miután elindult saját budai lakásához: el akarta kerülni, hogy katonatisztként elmarasztalás érje, amiért – még ha a szovjet alakulatok megjelenése miatt is, de – elhagyta szolgálati helyét. „Nem Mindszentyért mentünk vissza a Kossuth hídról [ideiglenes átkelő a Dunán 1946 és 1960 között, a Batthyány teret és a Kossuth teret kötötte össze – B. Ma.] a parlamentbe, nem is tudtuk, hogy ott tartózkodik, azért mentünk vissza, hogy megtudjuk, van-e kapcsolat a parlament és szolgálati helyünk, a Zrínyi Akadémia között.”¹⁹

Hogy miként is jutott ki Mindszenty a parlament épületéből, ahhoz érdekes adalék Bibó István volt államminiszter története, amit Rosdy Pál rabtársának mondott 1962-ben a Gyűjtőfogház udvarán, a börtönélet mindennapjaihoz tartozó udvari séta közben. Elbeszélése szerint ő kísérte ki Mindszentyt a parlament kapujáig, amely zárva volt és fegyveres magyar katona őrizte belülről. A katona kérdésére önérzetesen közölte: „Mindszenty József, Magyarország bíboros hercegprímása kíván távozni.” Bibó ezt azzal az ironikus kommentárral mesélte el, hogy ő, a kálvinista, ekkor a hercegprímás kísérője lehetett. Ám arról nem szólt, hogy államminiszterként ő kért volna menedéket neki, amikor alig háromnegyed órával korábban, reggel háromnegyed hétkor átvitte saját kiáltványát az amerikai követségre.²⁰ Bibó története nem zárja ki, hogy Mindszenty kíséretében többen – akár civilek, akár egyenruhások is – lehettek. Hogy Nagy Kálmán pontosan hol csatlakozott Mindszentyhez, arról ő maga ellentmondásosan vallott, a katonai bíróságon bemutatott „menetrajza” szerint már a parlament épületében.

A később szintén bíróság elé állított Turchányi Egon vallomásában felidézte a reggel hét és háromnegyed nyolc közötti várakozást, amint a bíboros és ő ülnek a parlament folyosóján, ahol „civilek és katonák szaladgáltak le és fel”. Amikor a szovjetek körülvették a parlament épületét, reggel fél 8 körül, Mindszenty szeretett volna visszamenni a budai primási palotába: „Az épületből az egyes számú kapunál mentünk ki. A hercegprímás úr a Kossuth hídon akart hazamenni. A portás helyén sok ember, vegyesen katona és civil beszélgetett, azok mondták, hogy a Kossuth hídon

¹⁹ Uo.

²⁰ Rosdy Pál, az *Új Ember* szerkesztőségi munkatársának közlése, 2010. december 27. Nem zárható ki, hogy Bibó a részleteket illetően tévedett, mert az epizódban vázolt körülmények túlságosan is konszolidáltak. Azonban lehetséges, hogy ő ültette el az amerikai menedékkérés csíráját Mindszentyben, miután nem sokkal azután találkozott vele, hogy visszatért az amerikai követségről. Lásd *Tyekvicska Árpád: A bíboros és a katona*. Bp., 1994. 60.

¹⁷ ÁBTL 3. 1. 9. V–144.889. 230–240. és 241–243. A Budapesti Katonai Bíróság ítélete, B.II. 014/1959. Budapest, 1959. március 19., A MNK Legfelsőbb Bírósága ítélete, Katf. II. 026/1959. Budapest, 1959. május 20.

¹⁸ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Budapesti Katonai Bíróság 014/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1959. március 18.

nem lehet átmenni, mert a hidat belövik. Arról beszélgettek, hogy a Lánchídon talán még át lehet menni Budára. A Duna-parton ugyancsak belövések voltak, ezért a Lánchídat a Szabadság téren keresztül kell megközelíteni, mert a parton veszélyes a közlekedés.”²¹ Ezért legkorábban a parlament I. kapujában, legkésőbb mire átértek a Szabadság térre, Mindszenty új elhatározásra jutott, és már nem a Lánchíd, hanem az amerikai követség épülete felé tartott. Turchányiban nem hagyott mély nyomot a két katonatiszt, egyiküket sem ismerte fel (vagy nem akarta felismerni) három évvel később a tárgyalóteremben. Kísérőik száma megfogyatkozott, mire a követséghez értek. Saját menedékét a telexváltásban olvasottakkal egybehangzóan adta elő, miszerint pár percet várnia kellett, mire őt is beengedték a követségre.

Nagy Kálmán a rendszerváltozás után, századik életéhez közeledve megírta a történetet, amelyben visszatért az első, a tárgyaláson visszavont vallomásában mondott verzióhoz. Azaz már elsőre is felismerte a parlament előtt tanácstalanul ácsorgó emberek egyikében Mindszentyt, aki ekkor még visszament az épületbe, s hazafelé tartva ő döntött úgy, hogy visszafordul és Mindszentyt biztonságba helyezi, akinek ő javasolta az amerikai követségi menedéket: „A katonáktól kérdezősködve siettem végig az épületen és a túlsó oldali I. emeleti folyosón megtaláltam egy asztalnál ülve Mindszentyt a titkárával. Odaléptem és közöltem, hogy a szovjet tankok támadásra vonultak föl a parlamenttel szemben, itt veszélybe kerülhet, pedig »még szükségünk van a hercegprímás úrra« – mondtam, és javasoltam, hogy menjen valami biztosabb helyre. Kis szünet után megkérdezte, de hová? – mire nekem az amerikai követség jutott az eszembe és ezt ajánlottam. Ehhez helyeselt Turchányi is. Ezután végigmentünk az épületen a déli kapuig, felöltője alá hajtottuk a hercegprímás úr reverendáját. Itt újból csatlakozott Ács őrnagy és mivel ő jól beszélt oroszul, őt küldtem előre, majd a hercegprímás úr, Turchányi és én haladtunk, mögöttünk egy magas fiatal férfi hozta a bőröndjüket.”²²

Ez a verzió több ponton eltér a bírósági vallomástól, amiben – teljesen érthető módon, nyilván a várható súlyos büntetés enyhítése érdekében –

²¹ HL Budapesti Katonai Bíróság 014/1959. Tárgyalási jegyzőkönyv, 1959. március 18. Turchányi Egon Albert vallomása a bizonyítási eljárás során.

²² http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Tab/pages/tabi_kilato_1998_1999/018_nagy_kalan_mindszenti_jozsef.htm (Letöltés: 2010. december 27.); *Nagy Kálmán*: Hogyan kért menedéket Mindszenty József hercegprímás harmincöt éve az amerikai nagykövetségen? Magyar Hírlap 1991. november 4. 9.; Tartalmilag egyező vallomás: ÁBTL 3. 1. 9. V–144.889. 53–54. Jegyzőkönyv Nagy Kálmán második kihallgatásáról. Budapest, 1958. október 23.

az alezredes még kisebbíteni próbálta saját szerepét, és korábbi beismerését ügyészségi fenyegetéssel és kényszerrel indokolta. Ám míg cselekedete a korabeli hatóságok szemében árulás volt, mai értékítéletünk szerint érdem. Öt évtized távolságából már félelem nélkül jegyezte le a történetet. Nagy Kálmán maga utal arra, hogy az ő emlékezete és Mindszentyé nem fedi mindenben egymást, ami természetes is. Cáfolja például, hogy hivatalos minőségben kísért volna Mindszentyt a követségre. Alighanem az alezredes memóriája sem tévedhetetlen, és a valódi kép az eltérő történetek egyes részleteinek egybegyűréséből áll össze. Az alezredes visszaemlékezésének kérdéses pontja a cél meghatározása: szerinte már a parlamentből a követségi menedék szándékával léptek ki, míg más források szerint eredetileg a budavári primási palotába tartottak, s csak a helyzet hatására, minden előzetes terv nélkül jött az új elhatározás. Turchányi a bíróságon nem erősítette meg Nagy Kálmán menedékre vonatkozó indítványát, s ezzel valószínűleg a halálos ítélettől mentette meg, de nem is tagadta, hogy valaki ilyesmit javasolt, ám saját magát sem nevezte meg ötletadónak. A Mindszenty kíséretére és védelmére kirendelt rétsági katonák egyike szerint a parlament folyosóján három-négy polgár és egy katona társaságában Mindszenty és titkára otthagya őket, ő utánuk is kiabált, hogy hová mennek, amire az egyik polgári ruhás személy visszafordulva annyit mondott, hogy az amerikai követségre. Társa meg is jegyezte, „hogy a szentatya [sic!] nem is köszönt, úgy lelépett”.²³ Nem kizárt tehát, hogy a hazafelé vezető útvonalak lázas latolgatása közben már a parlament folyosóján felmerült a követségi menedék, de a döntés bizonyosan már csak kint a szabadban, a szovjet harckocsik fenyegető némaságában született meg. A magyar katonai ügyészség kihallgatási jegyzőkönyvei viszont szinte szájába adták Nagynak, hogy már az első pillanattól feltett szándékában állt éppen az amerikai követségre menekíteni a bíborost. A hatalomnak végül is nem sikerült tervszerű összeesküvést kreálnia, az ítélet „csupán” azt róttá az elsőrendű vádlott terhére, hogy „Mindszenty biztonságba helyezésével lehetetlenné tette, hogy népi demokráciánk, a szocialista tábor, a kommunizmus legelszántabb, legsötétebb ellenségeinek egyike a kiérdemelt elbírálás alá kerüljön, s lehetővé tette, hogy ez a személy a népi demokráciánk ellen továbbra is lázítson.”²⁴

Nagy memoárjának egy másik apró részlete szerint Mindszenty és titkára bőrönddel voltak felszerelve. Egy megpakolt bőrönd tervezett és

²³ ÁBTL 3. 1. 9. V–144.889. 92. Tóth József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, Budapest, 1958. december 18.

²⁴ HL Budapesti Katonai Bíróság 014/1959. Ítélet, 1959. március 19.

tartós távozást sejtet, és megingatja a menedékkeresés szándékolatlanságát. A források összevetésekor a bőrönd hol összezsugorodik, hol megduplázódik. Teljesen életszerű, hogy Mindszenty – még ha éjnek évadján is ugrasztották ki ágyából, hogy politikai és/vagy biztonsági okokból menjen a parlamentbe – magához vette legszükségesebb személyes dolgait. Azt, hogy Mindszenty csupán „egy szál reverendában” ment a követségre, egy korabeli diplomáciai levélből bizonyosra vehetjük: eszerint Mindszentyt a személyzet tagjai látták el alsóneművel és egybekkel, mert amikor megérkezett, alig volt nála holmi.²⁵

A Mindszentyt kísérő másik katonatiszt, Ács Tihamér Nagytól teljesen eltérően, ügyességi vallomásaiban helyenként saját magát is megcáfolva idézte fel a történeteket, de azt megerősítette, hogy a hercegprímás eredetileg nem gondolkodott menedékben, és nem az amerikai követségre szándékozott menni, hanem a várbéli, Üri utcai lakására. A Mindszentyt kísérő ördök (vagy még további) személy – inkább egyenruhában, és nem civilben, amint azt az amerikai diplomata írta – a rétsági alakulat katonája volt.²⁶

Az eddigiektől messze eltérő történet jelent meg a *Look* című amerikai magazin 1956. karácsonyi számában. A magyar származású újságíró, Leslie Balogh Bain egy kalandregénybe illő sztorit közölt. Állítása szerint november 4-én vasárnap, reggel 6 órakor egy régebben bankként működött épület egyik irodájában találkozott Mindszentyvel, aki – egy hollywoodi filmbe illő autós üldözés után – ide menekült be az oroszok és a parlamentet megszállva tartó ávósok elől. A kérdésre, hogy mire vár, az újságíró szerint így felelt: „A hírt várom a maguk embereitől – magyarázta a bíboros –, hogy Washington engedélyezi-e, hogy belépjek a követségre.

Miért kér amerikai védelmet? – kérdeztem.

Az ablakra mutatva így válaszolt: Ez a legközelebbi mennyország, amit ebben a percben remélhetek. Nem vagyok biztos benne, hogy akár odáig eljutok. Megint üldöznek.”²⁷

Ha valóban így történt volna, akkor nem is kellene keresnünk a választ arra a kérdésre, hogy ki és mikor kért Mindszentynek menedéket. Eszerint ő maga, s az elbírálásig meghúzta magát egy irodahelyiségben. Eny-

²⁵ NARA RG 84 FSP/Bp., Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. Edward T. Wailes követ levele Jacob D. Beamhez, az amerikai Külügyminisztérium Európai Hivatala vezetőjéhez. 1956. december 12.

²⁶ *Oroszi Antal: A megtorlás áldozatai.* In: Tanulmányok és emlékmozsaik az 56-os forradalomról. Szerk. Szabó A. Ferenc. Bp., 2007. 52.; ÁBTL 3. 1. 9. V–144.889. 90. Tóth József tanúkihallgatási jegyzőkönyve, Budapest, 1958. december 18.

²⁷ *Look*, Vol. 20. No. 26. December 26, 1956. 22.

nyire egyszerű lenne a válasz? De miért is nem jutott be a parlamentbe? Az időpontokban biztosan téved a riport, mert a parlamentet védő magyar egységek a szovjet támadás nyomására csak reggel 8 óra körül tették le a fegyvert. A történész zavarát a követségi iratok oszlatják el. Ezekből egyértelműen kiderül: az újságíró nem egy rejtkehelyen, hanem a követség épületében találkozott Mindszentyvel 1956. november 4-én, akkor, amikor a bíboros sajtótájékoztatót tartott. Külön interjút nem kapott, azt ő „költötte”, bár tagadhatatlanul a Mindszentytől kapott információk alapján. Nem ez volt az első eset, amikor Mindszenty személyét és hírnevét valaki saját nagyságának megörökítésére használta fel. Az viszont igaz, hogy az amerikai közvélemény kíváncsian várt minden sztorit, minél színesebbet, ami megmagyarázza, miért fogadja be az Egyesült Államok követsége egy távoli ország kiejthetetlen nevű katolikus főpapiját.

Az Amerikai Egyesült Államokban ugyanis a diplomáciai menedékjog intézménye sohasem létezett, sőt az Egyesült Államok kormánya határozottan elítélte a menedékjog elvét, és nem volt hajlandó elismerni vagy gyakorolni azt a nemzetközi jog részeként. 1794-ben az akkori amerikai főállamügyész megjegyezte, hogy egy külföldi küldött háza nem lehet a bűnösök menedékhelye, sem pedig az ártatlanok börtöne, és ugyanezt a szellemiséget tükrözi, hogy az Egyesült Államok sem a diplomáciai menedékjogot szabályozó 1928-as Havannai Egyezményhez, sem az 1933-as montevideói konferencia menekültügyi egyezményéhez nem csatlakozott.²⁸ A külügyi apparátus is csak *post festa* kezdett el töprengeni a helyzetről, összegyűjteni a nemzetközi precedenseket és a vonatkozó jogi szakirodalmat.²⁹ Ha igen ritkán mégis előfordult, hogy amerikai diplomáciai

²⁸ NARA RG 84 FSP/Bp., Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. Report of the Delegates of the United States of America to the Seventh International Conference of American States. Montevideo, Uruguay, December 3–26, 1933, Department of State, Conference Series No. 19. Washington, 1934, Appendix 17.

²⁹ Például az 1891-es chilei polgárháború során a legyőzött chilei elnököt, José Manuel Emiliano Balmacedát (1840–1891) kormányának bukásakor befogadta a chilei argentin követség, de amikor ellenfelei azt követelték, hogy adja meg magát, három héttel később inkább öngyilkosságot követett el, csak hogy ne hozza nehéz helyzetbe a vendéglátó követséget. NARA RG 84 FSP/Bp., Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. Jogi szakszövegek kivonatai. (A példa több követségi iratban is előfordul. Az egyikben a követség – katolikus tanításban kevésbé járatos – munkatársa ehhez a példához hozzáfűzte: csak nehogy a bíboros fülébe jusson, mert még ötletet merítene belőle... NARA RG 84 Foreign Service Posts of the Department of State Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty –

és konzuli missziók vagy hajók ideiglenes menedéket nyújtottak, akkor azt humanitárius okokkal, emberéletek megóvásával magyarázták. Az amerikai Külügyminisztérium azonban mindenkor nyomatékosan emlékeztetett a politikai menedékjog és az ideiglenes menedék közti különbségre. Ez a distancia magyarázza, hogy miért nem az *asylum* (menedékjog), hanem a *refuge* (ideiglenes menedék) kifejezést használják Mindszenty esetében is az amerikai iratok. „Mindezt tartásuk észben az amerikai diplomaták – csak közvetlen, tömeges erőszak veszélye esetén adhatnak menedéket hívatlan menekülteknek, és a menedék csak addig tart, amíg ez a veszélyhelyzet fennáll. A helyi kormány törvényes képviselői elől menekülőknek nem lehet menedéket adni. Az ilyeneket vagy ki kell adni, vagy el kell küldeni” – szövegezte a belső szabályzat.³⁰ Pontosan ezt az elvet követik majd az amerikaiak az elkövetkezendő másfél évtizedben: egyfelől védtek a magyar bíboros életét, személyes biztonságát, ugyanakkor sem közéleti, sem egyházi működéséhez nem adtak teret, épp ahhoz nem, ami miatt Mindszenty menekülni kényszerült, miközben megpróbálták fenntartani egy kényes egyensúlyt a magyar állam szuverenitása és a bíborosnak nyújtott menedék között.

Classified, July–Dec. 1957. Garret G. Ackerson ideiglenes ügyvivő levele Henry P. Leverich-nek, a Kelet-európai Ügyek Hivatala helyettes igazgatójának. Budapest, 1957. október 10.)

³⁰ NARA RG 84 FSP/Bp., Records Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty – Classified, 1956–June 1957. Digest of International Law. Volume II. Government Printing Office, Washington, 1906. 623. (Hackworth, Chapter VII, Section 191.)

Bánkuti Gábor

Mócsy Imre jezsuita szerzetes római küldetése, és ami utána következett

A „Mindszenty-ügy” historiográfiájának izgalmas hozadéka az az a közel-múltban napvilágot látott történeti „mélyfúrások”, melyek túllépve a prímás és a berendezkedő diktatúra kirakatperbe torkolló konfliktusán, új szempontok bevonásával gazdagították a témával kapcsolatos diskurzust. Ezek a tanulmányok – és itt most elsősorban Gyarmati György: *A „Mindszenty-ügy” diplomáciai rendezésének kudarca*, valamint Balogh Margit: *Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czaplak Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban* című munkáira gondolok¹ –, a „főcsapás irányáról”² letérve, a per előtörténetét olyan folyamatként mutatják be, melynek Mindszenty letartóztatásáig nem volt kizárólagos forráskönyve. Gyarmati az MDP politikáját, Balogh Czaplak erőfeszítéseit vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy az utolsó pillanatig voltak kísérletek alternatív megoldás érvényesítésére a bíboros ügyében. A következőkben ezen a nyomvonalon haladva, Mócsy Imre jezsuita szerzetes 1948. decemberi római útjának bemutatásán keresztül kísérlek meg a történetekhez további adalékokkal szolgálni.

Mócsy Imre 1948 decemberében Czaplak Gyula egri érsek szóvivőjeként (*portavoce*) az állam és az egyház közötti viszony rendezésének ügyében utazott Rómába.³ A küldetésről Czaplak, Barankovics István és Jánosi Jó-

¹ Gyarmati György: A Mindszenty-ügy „diplomáciai rendezésének” kudarca. Történelmi Szemle 42(2000/1–2.). 69–90. Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czaplak Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Bp., 2008. 65–103.

² Az előzményeket a Mindszenty-per előkészítésének kontextusában tárgyalja többek közt Kahler Frigyes: A főcsapás iránya: Esztergom. Mindszenty bíboros pere. Bp., 1998.

³ Az eseményeket 1975-ben maga az érintett írta le első alkalommal, meghurcolásának későbbi stációit is feldolgozva. Pontosságát az azóta megjelent feldolgozások és iratközlések is megerősítik. A írást Mócsy Kádár Jánosnak címezte – mivel életének e döntő jelentőségű küldetésében Kádár belügyminiszterként fontos szerepet játszott – de azt előljárója, Kollár Ferenc tanácsára nem küldte el. *Beadványom* címmel 1989-ben Bécsben, a Magyar Egyházzociológiai Intézet gondozásában jelent meg. *Mócsy Imre*: Beadványom. Bécs, 1989. Legújabb közlése Mócsy Imre születésének 100. évfordulójára készült gazdag életrajzi összeállítás részeként olvasható. *Mócsy Imre S.J.*: Hagytam